

Пётра Мурзёнак: Што будзем?

Анатацыя. Аўтар робіць спробу разабрацца, якой будзе наша радзіма ў будучыні – ці яна застанецца цывільнай рускамоўнай дзяржавай “лукашэнкаўскага тыпу”, ці будзе паглынутай агрэсіўнай Расіяй, ці нарэшце беларусы здолеюць рэалізаваць нацыянальную ідэю – апошняю шукаюць, але да гэтага часу яна выразна нават не акрэсьлена. На падставе аналізу тэорыі і практыкі нацыянальнага будаўніцтва абмяркоўваюцца форма і змест нацыянальнай дзяржавы, а таксама як непрыёмальныя варыянты існавання беларускай краіны, так і магчымасць рэалізацыі ідэі “Усходняй Швейцарыі” для Беларусі, якой бы утапічнай яна для многіх не выдавалася.

У прафесіяльным асяроддзі, адны беларускія гісторыкі і этнографы, хаця і спрачаюцца аб ступені завершанасці працэса станаўлення беларускай нацыі, усё ж лічаць, што беларусы сфармаваліся як маладая нацыя ў пачатку XX стагоддзя, поруч з літоўцамі, украінцамі, латышамі; другія ж сцвярджаюць аб незакончанасці гэтага працэса. Трэція кажуць толькі пра значную этнічную і гістарычную базу для развіцця і станаўлення нацыі і лічуць, што беларусы існуюць як патэнцыйная, але яшчэ не рэалізаваная нацыя. Сярод беларускай эліты ўзніклі палемікі, часта пессымістычнага характару, адносна абмежаванага ўжывання мовы і ўмоў існавання беларусаў як нацыі ў будучыні (С. Законнікаў; Я. Максіюк; В. Марціновіч; В. Акудовіч).¹ Ставілася нават пытаньне аб магчымасці існавання беларускай культуры ў рускамоўным асяроддзі?!

У дадатак, хтосьці можа заўважыць, што зараз мы жывём у новым свеце, дзе пануюць працэсы глабалізацыі і таму пытаньне аб нацыі і нацыянальнай дзяржаве для Беларусі несучаснае і магчыма запозненае. Відаць, што такая розная ацэнка дыктуецца сучаснай сітуацыяй і пагрозамі, якія перашкаджаюць хаця б адчуваць нацыю як рэальнасць – страхі аб страце незалежнасці і суверэнітэту, катастрофічнае моўнае пытаньне, уціск расійскай «масс-культуры», адсутнасць сапраўднай, не дэкларатыўнай дзяржаўнай падтрымкі развіцця беларускасці, параза нацыянальна-дэмакратычнай Рэвалюцыі-2020.

Дык што і хто сёння будзе? Так атрымоўваецца, што ў рэальнасці Лукашэнка будзе рускамоўную цывільную дзяржаву. Тое, што рускамоўную – то для любога чалавека

¹ Законнікаў С. Падмурак нацыі. Свободные новости плюс, 12 кастрычніка 2012. Максіюк Я. Мова «старэйшага брата». Радыё «Свабода», 12 чэрвеня 2012. Марціновіч В. Нацыя білінгва (да спрэчкі Вячоркі з Максіюком). Радыё «Свабода», 2 ліпеня 2012. Акудовіч В. В. Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці)/Акудовіч Валянцін. — Мн.: Логвінаў, 2007. — 216 с.

відавочна, што гэта так. Па-першае, з-за таго, што большасць насельніцтва пастаўлена ў такія ўмовы (з часоў “мураўёвых-панамарэнкаў-мазуравых-машэравых”), што не можа выкарыстоўваць родную мову (адзін з асноўных элементаў, які вызначае любую нацыю) - няхай сабе, дапусьцім, і першую з дзвюх дзяржаўных - бо ў ёй няма неабходнасці. Дзяржава не праводзіць рэальную палітыку двухмоў’я, а маючы ў якасці асноўнага эканамічнага партнёра ўсходняга агрэсіўнага суседа заўжды выкароўстае рускую мову, спасылаючыся на “або” ў розных законах. Па звестках Інфармацыйна-аналітычнага цэнтры пры прэзідэнце Беларусі на пачатку 2019 года беларускай мовай дома карыстаецца не болей 3% насельніцтва. Усё больш беларусаў дома размаўляюць па-руску – 59% у 1999 годзе, 71% - у 2019 годзе.

А вось сказаць у поўнай меры аб тым, што Беларусь гэта цывільная дзяржава – нельга - бо любыя тэарэтычныя мадэлі такой дзяржавы ўсё ж прадугледжваюць і прызнаюць этнічны кампанент і культуру этнаса, які складае аснову нацыі. Парадаксальна, лукашэнкаўская ўлада выдушвае ў краіне ўсё што расьце беларускае і нават фізічна ізалюе сьвядомых беларусаў – праз турмы і праз вымушаную эміграцыю. Такім чынам, правы беларусаў – нацыяўтваральнага этнаса - не прымаюцца да ўвагі. Можна нават казаць аб сьвядомым этнацыдзе беларусаў. Падобна на тое, што курс узяты на паступовы ўваход “в русский мир» - “пуціністы” з таго боку даўно гатовы.

Відавочна, што сцэнару “мяккай каланізацыі” спрыяе, вольна ці нявольна, і курс на яднаньне з Расіяй, узяты Лукашэнкам на самым пачатку яго абраньня прэзідэнтам, курс, які абцяжарвае развіцьцё краіны. Залежнасьць эканомікі Беларусі ад Расіі вельмі высокая – каля 50% беларускага экспарту і імпарту завязана на Расію (каля 90% экспартуемага мяса і малака ідзе ў Расію, каля 95% паставак нафты ў Беларусь ідзе з Расіі). Тое балансаваньне, паміж эканамічнымі прэферэнцыямі, якія імкнецца дасягнуць Лукашэнка ад Расіі, і той вымушанай палітычнай платой за іх, вельмі небясьпечнае. І не толькі таму, што Беларусь прывязана да расійскіх прыродных рэсурсаў і яе эканомікі – многія краіны знаходзяцца ў падобным узаемазалежным стане, напрыклад, Канада і ЗША, дзе эканамічныя і палітычныя стасункі цывілізаваныя і раўнапраўныя. Справа ў тым, што Лукашэнка, забаўляючы вярхушку Расіі, выпіснуў з краіны амаль усе сьвядомыя беларускія сілы, па крайняй меры, задушыў актыўнасьць нацыянальна-сьвядомай эліты, якая яшчэ спрабуе штосьці здзейсніць – цяпер ужо ў асноўным з-за мяжы. Відавочна, ён перастараўся, бо ў значнай ступені спаліў масты для магчымага адступленьня і выкарыстаньня “беларускай” карты. Хаця, па-сапраўднаму, каб разыграць такую карту, яму варта было пачынаць яшчэ 25 гадоў таму назад.

Непрыймальным з’яўляецца стан грамадзянскай супольнасьці, якая з самага пачатку кіраваньня Лукашэнкам з 1994 года пачала прыціскацца ў Беларусі – забароны для прэсы, палітычных рухаў, незалежных грамадскіх арганізацый, з’яўленьне палітзьяволеных. У выніку, па паказчыку дэмакратыі [Democracy Index](#) Беларусь займала 153 месца ў 2023 (137 ў 2018; 141 ў 2012) і ўваходзіла ў групу краін з аўтарытарным рэжымам; па паказчыку свабоды прэсы Reporters without borders – не свабодная – 167 месца ў 2024 (153 у 2019; 155 у 2012); па

паказчыку эканамічнай свабоды - рэпрэсаваная - 153 месца са 184 краін у 2023 (104 у 2019; 150 in 2014), і па паказчыку свабоды [Freedom in the World](#) – не свабодная (2024, 2019, 2014). Можна таксама канстатаваць, што ў 2022 годзе грамадскі рух у выніку рэпрэсій быў поўнасьцю ліквідаваны. Цікава, што сітуацыя ў Расіі зараз па многіх асьпектах нагадвае Беларусь.

Калі да Рэвалюцыі-2020 можна было казаць аб існаваньні ў краіне двух асноўных ідэялогій – праўладнай-неосавецкай і нацыянальна-сьвядомай, то зараз нацыянальна-сьвядомая ідэялогія ў асноўным апынулася разам з яе носьбітамі ў вымушанай эміграцыі. Відавочна, што яе уплыў з-за мяжы на працэсы нацыянальнага будаўніцтва будзе даволі неэфектыўным. Кіруючая ж эліта ўмацоўвае ўладу ўнутры краіны з дапамогай рэпрэсій, на зьнешнім рынку спрабуе забяспечыць незалежнае ад Расіі прыняцьце рашэньняў, і так выглядае, будзе працягваць працаваць у нацыянальным будаўніцтве па мадэлі цывільнай, рускамоўнай дзяржавы. Надзея на тое, што ў гэтым працэсе будзе ўдзельнічаць беларускае насельніцтва пакуль што адкладзена на няпэўны тэрмін.

Непрыёмальныя варыянты існаваньня беларускай краіны

Раней мы абгрунтоўвалі чатыры магчымыя варыянты будучыні Беларусі,² сярод якіх першыя два з’яўляюцца найбольш рэальнымі, небясьпечнымі і звязаны з паглыненьнем Беларусі Расіяй: першы варыянт (1) - калі Беларусь будзе заставацца ў тым жа стане ў якім яна ёсьць сёньня - то такі сцэнар абавязкова скончыцца паглыненьнем краіны Расіяй; другі (2) - “дабравольна” патрапіць “в русский мир” і надоўга стаць калоніяй Расіі ці адным з суб’ектаў РФ. Іншыя больш спрыяльныя варыянты – гэта перспектывыя варыянты - стаць сябрам ЕС (3) ці спрабаваць выйсьці з-пад расійскага кантролю праз (узброеную) нейтральнасьць краіны з паступовым далучэньнем да чалавечай цывілізацыі, якая прыйдзе на зьмену сучаснай з новымі каштоўнасьцямі і павагай вялікіх дзяржаў да праў і свабод малых і сярэдніх краін (4). Ёсьць яшчэ адзін малаверагодны і амаль фантастычны варыянт - утварэньне Чарноморска-Балтыйскай асацыяцыі дзяржаў – Польшчы, Беларусі, Прыбалтыкі, Украіны, Чэхіі, Славакіі і нават Еўрапейскай часткі Расіі (пасля яе распаду).

Тое, што пагроза для Беларусі ідзе з усходу (як у XIV-XVIII ст. з боку Масковіі-Расіі), падцьвярджаецца як сучаснай палітыкай пуцінскай Расіі, так і рэальнымі фактамі ваеннага і эканамічнага падпарадкаваньня Беларусі агрэсіўнаму суседу, пагроза ад якога цягнецца з часоў Залатой Арды. Заявы прэзідэнта Расіі Пуціна, што такія краіны як Украіна і Казахстан не існавалі – яркія таму сьведчаньні. Распад СССР, дзьве расійска-чачэнскія вайны і расійска-

² Piotra Murzionak Belarus: Prospects of a Middle Power. Lexington Press, Lanham, Boulder, New-York, London, 2022, Table E.1, p.248.

грузінская война, падзенне міжнароднага аўтарытэту, умацаваньне самастойнасьці былых савецкіх рэспублік і страта Расіяй уплыву на пост-савецкія краіны прывялі кіраўніцтва Расіі да неабходнасьці дэманстрацыі сілы, якую яно вырашыла ўжыць да сваіх бліжэйшых суседзяў. Прыкладам таму ёсьць працяг ваеннай агрэсіі супраць Украіны, пачынаючы з 2014 г.

Што тычыцца Беларусі, то з боку Расіі ідзе «нябачна-бачная» мяккая каланізацыя - эканамічная і культурная вайна супраць Беларусі. І гэта нягледзячы на зьнешнюю “саюзна-расійскую” абалонку, якая запяспечваецца не толькі ў рамках Саюзнай дзяржавы, Мытнага і Еўразійскага саюзу, а цяпер магчыма будзе і ў рамках Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва (заява Пуціна пасля яго візіта ў Мінск у маі 2024). Ідзе не толькі эканамічная вайна, а прамое ўцягненьне Беларусі Расіяй у вайну супраць Украіны (фактычна ў III-ю сусьветную вайну, хаця Лукашэнка “бажыцца”, што беларусы ваяваць не будуць... бо надыходзяць чарговыя выбары?). Наступствы вайны пакуль цьмяныя – ад паразы Расіі – і тады Лукашэнка хутэй за ўсё зьнікне са сцэны, да паразы Украіны – і рэальныя варыянты паглыненьня Беларусі Расіяй стануць фактам.

Зараз мала хто прыпомніць пра такія фіна-угорскія плямёны як меря, весь, мяшчэра, мурома. Яны былі асіміляваны ўсходнімі славянямі ў XI-XII ст. (першая хваля асіміляцыі), што прыходзілі з Наўгародчыны і Дняпра на землі Паўночна-Усходняга Краю Кіеўскай Русі, утварыўшы ў далейшым вялікарускі этнас і маскоўскую дзяржаву. У наш час, на тэрыторыі Расіі паступова асімілююцца ці знікаюць цэлыя народы, у асноўным угора-фінскія, на землях, на якіх і пачыналася Масковія (пры гэтым трэба адзначыць значны прырост народаў Паўночнага Каўказа). Так, паводле апошніх перапісаў 1989, 2002, 2010 і 2021 гг. у параўнаньні з даваенным часам (перапісы 1926 і 1939 гг.) у некалькі разоў зменьшылася колькасьць мардвінаў, карэлаў, вепсаў, іжорцаў, няма натуральнага прыросту насельніцтва Чувашыі, Комі, Удмурціі. Без сумневу адыгрываюць тут сваю ролю як русіфікацыя, так і прамое залічэньне прадстаўнікоў розных народаў у катэгорыю “вялікаросаў”. Беларусі засталася зрабіць паўкрока, каб патрапіць у кацёл «русского мира», растварыцца ў ім і зьнікнуць так, як зьніклі шматлікія фіна-угорскія і цюркскія народы.

Калі казаць пра зьнешні фактар, то зьмяншэньне ўплыву Расіі заўжды выклікала пад’ём нацыянальнага руху на Беларусі (як і на іншых акраінах імперыі) і было б жаданым. Рэалізацыя нацыянальнай ідэі за апошнія 100 гадоў ў Беларусі спазнала спрыяльныя і неспрыяльныя перыяды, якія паслядоўна зьмянялі адзін аднаго (I-я і II-я сусьветныя войны, беларусізацыя, калектывізацыя, тэрор і рэпрэсіі, аднаўленьне гаспадаркі пасля войнаў, перыяды хрушчоўскай адлігі і брэжнеўскага застою, гарбачоўская перабудова, распад Расійскай імперыі ў 1917 годзе і СССР – у 1990 годзе). Па нашых разьліках, спрыяльныя перыяды доўжыліся агулам толькі 21 год са 100 гадоў усталяваньня сучаснай беларускай дзяржаўнасьці (1918-2018). І хоць гэтыя перыяды былі непрацяглымі, аднак, як падчас іх, так і ў неспрыяльныя перыяды заўжды знаходзіліся нацыянальныя сілы - нацыяналісты, якія

працягвалі змагацца за нацыянальную ідэю.³ Асабліва спрыяльнымі гэтыя перыяды былі менавіта пасля развалу Расіі і СССР (1918-1930, 1991-1995).⁴ Іншымі словамі, спрыяльныя гістарычныя перыяды для Беларусі прыпадаюць на той час, калі беларусы па розных прычынах знаходзіліся ў адносна меншай залежнасці ад Расіі. Не аспрэчваючы само развіццё грамадства ў 20-м стагоддзі ў галіне адукацыі, культуры, прамысловасці, тэхналогій – тое, што ў асноўным назіраецца і ў іншых краінах як непазбежны паступовы працэс развіцця агульнай чалавечай цывілізацыі – значны час можна ў цэлым характарызаваць як неспрыяльны ў адносінах да будаўніцтва незалежнай беларускай нацыі.

Аднак, на нашу думку, спадзеўкі каго-небудзь на развал Расіі, змены там улады ці нават разлік на падтрымку Расіі (напрыклад, пры ўмове ўсталявання міру ў цяперашняй вайне) павінны быць адкінутыя. Па той прычыне, што Расія, па сваёй прыродзе, ніколі не прызнае самастойнага развіцця як Украіны, так і Беларусі.

Хістаньні кіраўніцтва Беларусі ад дэкларатыўнага жадання ўмацоўваць нацыянальную дзяржаву і мову да братаньня з рускім мядзведзем да добрых вынікаў не прывядуць. Калі кіраўнік Беларусі лічыць кіраўніка Расіі сваім родным братам, то гэта яго асабістая справа. Зыходзячы з хрысціянскіх пастулатаў, усе людзі на зямлі браты і сёстры. Аднак, калі старэйшы брат лічыць, што малодшы брат павінен слепа выконваць ягоныя загады, то чакаць добрых адносін паміж імі не прыходзіцца. Навошта нам такая радня? Але і вырвацца кіруючай эліце з пасткі, пабудаванай Прэзідэнтам Лукашэнкам, вельмі складана і патрабуе рашучых крокаў.

Ёсць розныя меркаваньні беларусаў пра адносіны да Расіі. Так, на старонках “Нашай Нівы” (9.06.2016) можна прачытаць, што *“Расейцы — гэта нашыя суседзі, руская мова — гэта таксама наша мова, як бы хто ні рабіў выгляд, што яна нам ёсць чужой. ...Расейцы — культурна не чужыя людзі сучаснаму беларусу.”* Можна было б і пагадзіцца, што расейцы і іх мова ў нейкім сэнсе не чужыя. Але ж і не родныя – адназначна! Але ж і агрэсіўныя! Так, Расія – блізкая нам геаграфічна (еўразійская суседка, ніякая нават не сястра), але зусім не блізкая па сваёй ментальнасці (бо мы еўрапейская краіна).

*Хай іншыя шыкуюць у карэце
за еўразійскай клячай,*

³ Пётра Мурзёнак Ад Беларускага этнаса да Беларускай Народнай Рэспублікі. “Культура. Нацыя”, красавік 2024, 5-21.

Kipel, V., & Kipel, Z. (1988). Byelorussian statehood: Reader and bibliography. New York: Byelorussian Institute of Arts and Sciences, с. 303-367.

⁴ Пётра Мурзёнак: Шляхі да нацыянальнай дзяржавы. Наступны перыяд развіцця нацыянальнай ідэі будзе спрыяльным. Мінск, “Кнігазбор”, 2016, 184-191.

*наш шлях на захад -
ва ўлоньне матчына.*

Мы – не “рускія са знакам якасьці”, ці нават – «аднолькавыя», як кажа А. Лукашэнка, а проста мы розныя, і шляхі ў нас мусяць быць адрознымі, а сябраваць трэба з усімі суседзямі. Аднак, такая рознасьць дае падставы народу Беларусі на асобнае існаваньне, без каланіяльнай залежнасьці і прымусу з боку еўразійскай цывілізацыі. Частка нашай агульнай Заходне-рутэнскай цывілізацыі, Украіна, спрабуе сёньня праз вайну вырвацца з палітычнага, эканамічнага і духоўнага уплыву з боку Расіі. Ці ўдасца Беларусі, маючай з Украінай вельмі падобны лёс, абараніцца ад паглынання “рускім мірам”? Дзе тыя лепшыя шляхі?

Дзьве нацыянальна-вызвольныя вайны, якія вёў чачэнскі народ з Расіяй, скончыліся тым, што чачэнцаў цяпер у сьвеце ў асноўным прадстаўляюць як тэрарыстаў, у лепшым выпадку сепаратыстаў. Нацыі ў Расіі паводле Канстытуцыі не маюць права на самавызначэньне, таму відаць забойствы людзей маленькай нацыі нікога не кранаюць як у самой Расіі, так і на Захадзе. Трэба нагадаць, што падчас чачэнскіх войнаў загінулі каля 200.000 мірных грамадзян (з іх каля 40 тыс. дзяцей) і каля 20.000 расійскіх вайскоўцаў. Вынікам гэтых войнаў, нягледзячы на такія ахвяры, не сталася самавызначэньне чачэнскай нацыі і дзяржавы. Нешта падобнае распачата і адбываецца ў нас на вачах ва Украіне.

Ці ёсьць гэтыя прыклады насыцарожваючымі для беларусаў? Што наперадзе? Ці апынемся мы ў хаосе “Дзікага сьвету” ці вынырнем з-пад еўразійскага гнёту ў промнях вартаснай нацыі?

*Як мінулі калым,
Так мінём і “суседства” –
Пад паглядом касым
Не знікае шляхецтва.*

Што становіцца кожна беларусам тэорыя і практыка нацыянальнага будаўніцтва?

Няма ніякага сумневу, што нацыянальныя дзяржавы раней і цяпер з’яўляюцца асноўнымі дзеючымі інстытутамі ў міжнародных адносінах. І працэс будаўніцтва нацый ніколі не спыняўся. Калі стагоддзе таму назад у сьвеце налічвалася менш за 60 дзяржаў, то сёньня іх амаль 200 (193 краіны-сябры ААН і 2 краіны-назіральнікі – the Holy See and the State of Palestine). Мы не ўпэўнены ці стане Еўрапейскі Саюз адзінай дзяржавай, і таксама цяжка паверыць у тое, што глабалізацыя прывядзе калі-небудзь да сітуацыі (прышло на розум),

падобнай на тую аб якой марыў камуніст Макарка Нагульнаў, які рыхтаваўся да сусьветнай рэвалюцыі і вывучаў англійскую мову (“Поднятая целина,” М.Шолохов):

«Я коммунист, так? В Англии тоже будет советская власть? Ты головой киваешь, значит будет? А у нас много русских коммунистов, какие по-английски гутарют? То-то и есть, что мало. А английские буржуи завладели Индией, почти половиной мира, и угнетают всяких чернокожих и темнокожих. Что это за порядки, спрашивается? Произойдет там советская власть, но многие английские коммунисты не будут знать, что такое есть классовая вражина в голом виде, и с непривычки не сумеют с ней как следует обойтись. Вот тогда я попрошусь к ним поехать, поучить их и, как я ихний язык буду знать, то приеду и сразу в точку: «Революшье у вас? Коммунистишье? Бери, ребята, капиталистов и генералов к ногтю!»⁵

Такая расійская версія глабалізацыі на самой справе рэалізоўвалася ў 80-90-я гады мінулага стагоддзя – аб чым сьведчыць як існаваньне сацыялістычнага лагера, так і наяўнасьць дзесяткаў краін “Глабальнага Поўдня”, якія таму “лагеру” спачувалі і бачылі сваё выратаваньне ў ідэях сацыялізму. Можна нават сказаць, што часткова гэтыя ідэі разьвіваліся, аднак, канчаткова не ўсталяваліся з прычыны развалу СССР.

Прасуваньне Расіі ў цэнтр Еўропы, якое адбылося ў выніку падзелу сьвету пасля II-й сусьветнай вайны, было даўнішняй марай класічных расійскіх еўразістаў: М. Трубецкой (1890-1938), Л. Карсавін (1882-1952), П. Савіцкі (1895-1968), Г. Вернадскі (1887-1973), Р. Якабсон (1896-1982), П. Шувчынскі (1892-1985).

Ідэялогія еўразіянізма, заснаваная рускімі эмігрантамі ў 20-х гадах мінулага стагоддзя, прадугледжвала існаваньне і пашырэньне Расійскай імперыі – як мінімум. Больш шырокія задачы прадугледжвалі абсорбцыю і асіміляцыю Еўропы - асіміляцыю заходняй цывілізацыі, якая была «ў духоўным распадзе», і ўтварэньне Славянскай імперыі (Мікалай Данілеўскі; 1822-1875; Г.Вернадскі).⁶ Хаця ідэі класічных еўразістаў не знайшлі падтрымкі ў тагачасным СССР, але яны ў рэшце рэшт былі вельмі ўсьцешанымі, пабачыўшы, што Еўразія-Расія-СССР пашырылася пасля II-й сусьветнай вайны аж да сярэдзіны Еўропы, г.зн. фактычна адбывалася рэалізацыя іх ідэй.

Мы лічым, што Еўразійская\Расійская цывілізацыя, утвораная ўсходнімі славянамі праз асіміляцыю вялікаросаў са шматлікімі народамі падчас першай (IX-XII ст.ст.) і другой (XIII-

⁵ <http://sholohov.lit-info.ru/sholohov/proza/podnyataya-celina/1-glava-xxxii.htm>

⁶ Nikolaj Ya. Danilevsky, *Rossija I Evropa* (Moscow: Institut russkoj tsivilizatsii, 2011), 494, www.rusinst.ru/docs/books/N.Ya.Danilevskii-Rossija.i.Evropa_2.pdf;
George A. Vernadsky, *History of Russia*, 6th Ed. (New Haven: Yale University Press, 1968).

XIX ст.ст.) хваляў асіміляцыі,⁷ заўжды праяўляла свае агрэсіўныя намеры, што відавочна было як раней (да XIX ст.), так і ў мадэрны час (XX ст.) - праз захоп краін Усходняй і Цэнтральнай Еўропы пасля II-й сусветнай вайны, так і цяпер падчас сучасных войнаў супраць Чачні, Грузіі, Украіны. Але мы спадзяёмся, што Украіна, з дапамогай цывілізаваных краін, вытрымае гэтую навалу і адчыніць новую эру ў барацьбе дабра са злом і ва ўсталяванні больш-менш справядлівага парадку ў цывілізаваных адносінах між дзяржавамі.

Калі ж заходнія краіны, і ў першую чаргу ЗША, здадуць Украіну, то на вуліцах гарадоў сьвету мы пабачым “ликующую рускую пьянь”, усяляючую фашысцкую Расію і перамогу злачынца Пуціна. А Еўразійская цывілізацыя працягне свой шлях на Захад (*пессымістычны сцэнар*).

Пасля развалу СССР новыя краіны - быўшыя рэспублікі СССР - распачаўшы будаўніцтва нацыянальных праектаў, апынуліся ў складаным становішчы, бо паняцці нацый і этнічных груп у СССР былі сыцёрты да ўзроўня “савецкага чалавека”, ды й самі нацыі мэтанакіравана перамешваліся падчас такіх праектаў як засваеньне цаліны, Сібіры, будаўніцтва прамысловых гігантаў. Працэсы будаўніцтва новых дзяржаў у былых савецкіх рэспублік праходзяць па рознаму, бо на тое ёсць шмат аб’ектыўных і суб’ектыўных прычын: розныя гісторыя і імкненьне да самавызначэньня нацый, эканамічныя “разрывы” на тэрыторыі былога СССР, ну і не без гэтага - палітычны, эканамічны і культурны ўплыў Расіі.

Тым не менш, прадстаўнікі нацыянальных элітаў былых савецкіх рэспублік пры распрацоўцы мадэляў нацыянальнага будаўніцтва бралі ў аснову этнічны кампанент.⁸ Нават тыя дасьледчыкі, што лічаць, што для нацыянальнага будаўніцтва важным з’яўляецца палітычны,

⁷ Мурзёнак П. Усходне славянская беларуска-украінская цывілізацыя. Гіпотэза і факты. *Часопіс «САКАВІК»*, №3, верасень 2013, с. 40-61.

Murzionak P. “Evidence for Belarusian-Ukrainian Eastern Slavic Civilization.” *Comparative Civilizations Review*. No 73: Fall, 2015, 51-76.

⁸ Sabikenov C. National and people's sovereignty. What is the difference? // *Mysl*. 1994. N. 4.-Сабікенев С. Национальный и народный суверенитет. В чем отличие? // *Мысль*.- 1994. № 4.- С.

Hallik K. Ethnopolitical Conflict in Estonia.” In *Ethnic Conflict in the Post-Soviet World: Case Studies and Analysis*. NY, 1996, pp. 87-108.

Smootha S. The model of ethnic democracy. European Centre for minority issues (ECMI). 2001, Paper #13, pp.1-95.

Vebers E. *LatvijasValstsunetniskasminoritates*. Riga: Latvijas Zinatnu akademijas, 1997, 158. (цыт. па Р. Kolsto, chapter 2).

а не этнічны кампанент,⁹ разглядалі тытульную этнічную нацыю як аснову для дзяржаўнага будаўніцтва. Хоць новыя пост-савецкія дзяржавы былі этнічна неаднароднымі, асабліва такія як Казахстан і Латвія, дзе доля этнічных тытульных нацый была крытычна малой [39.7% казахаў у 1989 годзе; 71.0% (!!) - у 2024 годзе; 52% латышоў у 1989 годзе; 62.4% - у 2023 годзе), але дамінуючыя ў іх эліты рашуча заявілі аб будаўніцтве нацыянальных дзяржаў.

У Беларусі ж вырашэньне пытання аб нацыянальным будаўніцтве па сёняшні дзень застаецца амаль такім жа, як і ў былым СССР, г. зн. нявырашаным, калі казаць аб этнанацыянальнай або этнакультурнай дзяржаве. Яно і не можа быць вырашаным бо ў кіраўніцтве краіны знаходзіцца чалавек, сьветапогляд якога цалкам несумяшчальны з вырашэньнем нацыянальнага пытання. Дзіўна, але ў асноўных прынцыпах развіцьця РБ гаворка нават ідзе пра тое, што «у краіне ажыццяўляецца паслядоўны курс па фарміраваньню ідэялогіі беларускай дзяржавы, крышталізацыі беларускай нацыянальнай ідэі» пад лозунгам «За моцную і квітнеючую Беларусь!» Незразумела толькі, што канкрэтна маецца на ўвазе пад «крышталізацыяй». 30 год пры ўладзе, а Лукашэнка ніяк не можа сфармуляваць нацыянальную ідэю (у 2024 годзе зноў прызначыў камісію, каб «вырашыць» нарэшце гэту праблему – ці не запозна ўзяўся?!).

Стаўшы незалежнай краінай развіцьцё беларускасьці на самай справе не з'яўляецца прыярытэтам у дзяржаўным будаўніцтве. Дзе беларускія школы, садочки, навучальныя ўстановы? Больш таго, за шырмай дэкларацый ажыццяўляецца палітыка дэнацыяналізацыі і нават этнацыду беларусаў. З другога боку, відавочна, што без удзелу дзяржавы збудаваць нацыянальную дзяржаву немагчыма. Краіна ідзе па нейкаму свайму, «асобнаму шляху» развіцьця, які не мае выразнага нацыянальнага азначэньня на будучыню. Добра было б, каб апроч «крышталізацыі беларускай нацыянальнай ідэі» наша краіна мела яшчэ і нацыянальны твар.

Для пашырэння ведаў пра гісторыю, культуру і традыцыі сярод насельніцтва Беларусі патрэбен час, і гэты час будзе значна больш працяглым, бо народнай асьветаі дзяржава не займаецца – больш таго, як цяпер, перашкаджае «беларусізацыі беларусаў». Такі вось парадокс. Відавочна, што без зьмены ўлады Беларусь апускаецца ў змрочныя часы, як эканамічна, так і ментальна, і нацыянальна.

Калі зьмены не адбудзецца, то грамадства будзе ўяўляць сабой дэнацыяналізаваную і дэбеларусіфікаваную цывільную дзяржаву. Русіфікацыя, якая пачалася 200 гадоў таму назад,

⁹ Motyl A. Dilemmas of Independence. Ukraine After Totalitarianism. New York: Council of Foreign Relations Press, 1993, 217 p.

працягваецца ў Беларусі да гэтага часу. Сучасны ўрад Беларусі, эксплуатауючы усходні вектар знешняй палітыкі, які заснаваны на нео-савецкай ідэялогіі, пакідае ў загоне развіццё сваёй нацыі, вынікам якой з'яўляецца ўсё большая асіміляцыя беларусаў у расійскую палітыку і культуру.

Калі звярнуцца да дыскусуемых тэорый аб паходжанні нацый, то трэба адзначыць два асноўныя напрамкі па якіх ідуць спрэчкі. Частка даследчыкаў-мадэрністаў (прымардыялісты) лічыць, што нацыі гэта патэнцыяльныя палітычныя ўтварэнні, якія толькі чакаюць адпаведнага моманту, каб нарадзіцца (E.Gellner, M.Hechter).^{10,11} Іншыя ж (пераніялісты) сцвярджаюць, што нацыі заўжды будаваліся на падставе сваіх этнічных і культурных кампанентаў (A.Smith).¹²

Зараз для разумення новых узаемаадносін паміж дзяржавамі (дапусцім, у рамках Еўрасаюза) ці паміж рэлігіямі, якія дзейнічаюць па-за межамі нацыянальных дзяржаў, уводзяцца паняцці супер-дзяржаў, цывільных дзяржаў,¹³ альбо палітычных нацый.¹⁴ Напрыклад, такія новыя ўзаемаадносіны разглядаюцца ў адной з трох мадэляў нацыянальнага будаўніцтва – мадэлі цывільнай дзяржавы, прапануемай Р. Брубакерам.¹⁵ Фактычна ідзе размова аб пераходзе ад этнічнай, культурнай нацыі да цывільнай, палітычнай нацыі. Магчыма, што для ўсталяваўшыхся нацыянальных дзяржаў (напрыклад, для Англіі ці Францыі) гэта і дапушчальна, бо яны ўжо прайшлі ў сваім развіцці перыяд нацый-дзяржаў, мелі свой нацыянальны твар і «накрасаваліся». Для Беларусі ж, на маю думку, гэты працэс не завершаны і мусіў бы адбыцца.

У гэтым плане было б вельмі цікава мець адказ і на пытаньне, а ці Беларусь адразу інтэгруецца ў глабальныя працэсы ў якасці цывільнай дзяржавы ці будзе мець у сваім развіцці перыяд нацыянальнай этнічнай дзяржавы? З аднаго боку можна казаць аб тым, што Беларусь спазьнілася ўсталяваць сябе як нацыянальная дзяржава. У той час, калі ў XIX стагоддзі

¹⁰ E. Gellner Nations and nationalism. Cornell University Press. 1983, 150pp.

¹¹ M. Hechter *Containing Nationalism*. *European Sociological Review*, Volume 16, Issue 3, September 2000, 323–325, <https://doi.org/10.1093/esr/16.3.323>

¹² A.D. Smith *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell Publishing, 1986, 312 pp.

¹³ Walby S. The Myth of the Nation-State: Theorizing Society and Politics in a Global Era. *Sociology*, 2003, Volume 37(3): 529–546.

¹⁴ Ingram A. The once and future european nation-state in: *Questioning Ireland: Debates in Political Philosophy and Public Policy*. Dublin, 2000, pp 51-72.

¹⁵ Brubaker R. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

ўтвараліся новыя нацыянальныя дзяржавы, Беларусь знаходзілася пад расійскай акупацыяй і беларускі нацыянальны рух знаходзіўся толькі ў пачатку свайго развіцця.¹⁶

З другога боку, падаецца, што яшчэ ёсць падставы для ўвасаблення гэтай ідэі. S. Walby (2003) лічыць, што ў эру глабалізацыі нацыянальная дзяржава ўяўляецца больш міфічнай, чым рэальнай. Усё ж аўтар канстатуе, што добрым прыкладам нацыянальнай дзяржавы з’яўляюцца ЗША (пачынаючы з канца XIX стагоддзя), а таксама нацыянальныя дзяржавы, невялікія і этнічна гамагенныя, якія развіваюцца ў кароткім прамежку часу пасля распаду імперый, уключаючы Савецкую імперыю.

Характарызуючы працэсы нацыянальнага будаўніцтва на пост-савецкай прасторы, Р. Брубакер абмяркоўвае тры магчымыя мадэлі: 1. Мадэль цывільнай дзяржавы – дзяржавы грамадзян і для грамадзян, незалежна ад іх нацыянальнай прыналежнасці (этнічнасці); 2. мадэль двух- ці многанацыянальнай дзяржавы – дзяржавы двух ці многіх этнакультурных нацый; 3. гібрыдная мадэль, дзе дзяржава разумеецца як нацыянальная, але ў той жа час, як дзяржава ў якой перавага не аддаецца дамінантнай этнічнай групе; грамадзянам меншасцяў пры тым гарантуюцца не толькі роўныя правы, як грамадзянам гэтай дзяржавы, але і абарона ад асіміляцыі пры выкананні іх нацыянальных праектаў. З большага, для характарыстыкі сёняшняй Беларусі магла б падыходзіць толькі першая мадэль, а не другая і ні трэцяя. Аб якой нацыянальнай дзяржаве можна размаўляць у краіне ў якой «беларусы – гэта тыя ж самыя рускія, толькі са знакам якасці» ці «аднолькавыя», у якой прэзідэнт і чыноўнікі краіны толькі час ад часу размаўляюць на роднай мове. Але ж справа не толькі ў мове?

Мы прытрымліваемся таго, што рэальнае будаўніцтва беларускай нацыянальнай дзяржавы адпавядае трэцяй гібрыднай мадэлі. Гэта спалучае як правы нацыянальных меншасцяў, так і правы нацыяўтваральнага этнасу – беларусаў, і адпавядае як прынцыпу ўключнасці, так і ўсеагульнай дэкларацыі правоў чалавека (ААН), за якую ў 1948 годзе прагаласавалі 48 краін (8 краін устрымаліся, уключна з СССР, які быў прадстаўлены тады РСФСР, Беларускай ССР і Украінскай ССР). А ці мог тады СССР галасаваць “за”? – у Дэкларацыю ж былі ўключаны палітычныя правы грамадзян!

Формы і змест нацыянальнай дзяржавы

Такім чынам, мы лічым, што найбольш адпавядальнай для будучай Беларусі ёсць трэцяя гібрыдная мадэль нацыянальнай дзяржавы, дзе дзяржава разумеецца як нацыянальная, але ў той жа час, як дзяржава ў якой перавага не аддаецца дамінантнай этнічнай групе. Гэтай мадэлі

¹⁶ M. Hroch European Nations: Explaining Their Formulation. London, 2015.

ў пэўнай меры адпавядае адна з 4 канцэпцый існавання беларускай нацыі, прапанаваных А.Казакевічам (2011).¹⁷

На падставе аналізу артыкулаў, прысвечаных пытанням нацыянальнага будаўніцтва, аўтар вызначыў чатыры версіі ці канцэпцыі існавання беларускай нацыі. Ад пераважнасці таго ці іншага кампанента, які ляжыць у падмурку такога будынку гэта - этна-культуральная (ethno-cultural), культурна-палітычная (cultural-and-political), дзяржаўна-палітычная (state-and-political), і руса-цэнтрычная (russo-centrism) канцэпцыі. Дзяржаўна-палітычны канцэпт, на думку А.Казакевіча, пачаў развівацца з 2003 года, калі была прынята беларуская дзяржаўная ідэялогія. Яна прыйшла на змену руска-заходнему канцэпту, якой прытрымліваўся кіраўнік Беларусі падчас стварэння Саюзнай дзяржавы ў часы Ельцына. Дзяржаўна-палітычны канцэпт з'яўляецца вядучым у краіне як па аб'ёму праводзімых акцый, так і па ахопу, і падтрымцы насельніцтва. Г. Туміловіч (2013)¹⁸ разглядаючы праблему беларускай ідэнтычнасці адзначыла, што пад уплывам асобы кіраўніка краіны адчуванне *«коллективного одиночества» и определяет во многом форму, в которой развивается сегодня национальное белорусское сознание»*. Сапраўды, “савецкі сьветапогляд” А.Лукашэнкі ёсць вызначальным у гэтым працэсе.

Мы не абмяркоўваем сур'ёзна канцэпцыю руссо-цэнтрызма, якая ў асноўным заснавана на трыадзінстве трох усходне-славянскіх народаў, крытыка якога была дадзена намі не аднойчы. У той жа час, мы лічым, што культурна-палітычная канцэпцыя выдзелена аўтарам даволі штучна. Гэта канцэпцыя па сваёй ідэялогіі на нашу думку з'яўляецца лагічным працягам і можа быць лёгка ўключана ў этна-культуральную канцэпцыю, калі прыняць да ўвагі прынцып інклюзіўнасці, які ў спалучэнні з этнічна-культуральным канцэптам (у аснове якога ляжыць аўтэнтычная культура) будзе адпавядаць сучасным поглядам на будаўніцтва нацый.

Мы не зусім згодны з аўтарам, што этна-культурная канцэпцыя маргіналізуецца. Ён жа сам паказвае, што колькасць артыкулаў прысвечаных нацыянальным канцэптам (этна-культурнаму і культурна-палітычнаму) складаюць абсалютную большасць у параўнанні з дзяржаўна-палітычным або руссо-цэнтрычным канцэптамі. Як сцвярджае F. Burkhardt (2015),¹⁹ які фактычна падтрымлівае прапанаваныя А.Казакевічам канцэпты, этна-культуральны канцэпт па свайму патэнцыялу найбольш моцны.

¹⁷ Kazakievic A. Concepts (ideas) of the Belarusian Nation since Gaining Independence (1990-2009). Belarusian Political Science Review, 2011, #1, 47-68.

¹⁸ Tumilovich, Belarusian Identity: Key factors and controversies. Magazine «March», №1, in March 2013, s.30-52. Туміловіч Г. Белорусская идентичность: ключевые факторы и спорные моменты. Часопіс «САКАВІК», №1, сакавік 2013, с.30-52.

¹⁹ Burkhardt F. Concepts of the Nation and Legitimation in Belarus. Research Gate, November 2015, p.148-171. <https://www.researchgate.net/publication/291972672>

Такім чынам, з прапанаваных канцэптаў будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы можна вылучыць два асноўныя канцэпты ці ідэалогіі, дзяржаўна-палітычны канцэпт, які мы характарызуем у сваёй працы як будаўніцтва цывільнай рускамоўнай дзяржавы А.Лукашэнкам (што адпавядае рэальнай сітуацыі ў краіне), і этнічна-культуральны канцэпт або паводле нашай характарыстыкі – канцэпт этнанацыянальнай дзяржавы (якая, на нашу думку, мае быць пабудаванай у перспектыве і якая можа сур’ёзна падтрымлівацца нацыянальна-свядомымі сіламі). Падаецца, што падобныя азначэнні існуючых рэальнасцяў даволі дакладна адлюстроўваюць сітуацыю, якім бы штучным такое падзяленне не здавалася. На гэтым шляху бачыцца перспектыўная будучыня нашай краіны. У дадатак, трэба ўяўляць, што Беларусь мусіла б перажыць у сваім развіцці гістарычны перыяд да канца сфармаванай нацыянальнай дзяржавы і адной з прычын для гэтага з’яўляецца тое, што Беларусь не можа будаваць дзяржаву на аснове толькі культурнай мадэлі ці цывільнай, рускамоўнай мадэлі, як гэта робіцца цяпер. Чаму так думаецца? Бо і ў адным, і ў другім выпадку паглынанне беларускай дзяржавы “рускім мірам” з’яўляецца непазбежным. Рана ці позна пры такіх мадэлях такая пагроза будзе рэалізавана.

Прадстаўленыя мадэлі ня ёсць адзінымі і канчатковымі. Прэм’ер-міністр Канады Ж. Трудо бачыць канадскую нацыянальную ідэнтычнасць, заснаваную на агульных каштоўнасцях, а не на этнічных, рэлігійных, гістарычных ці геаграфічных кампанентах.²⁰ Так падаецца, што ў беларусаў пакуль што няма такой нацыянальнай ідэі, якая была б заснавана на падобных прынцыпах. Канешне, канадзкая ідэнтычнасць “на каштоўнасцях” толькі задэкларавана, хаця ў краіне шмат робіцца, каб пазбавіцца расавых, рэлігійных і іншых супярэчнасцяў, якія перашкаджаюць развіццю канадскаму грамадству.

Беларусам, яшчэ трэба зрабіць шмат чаго, каб пазбавіцца негатыўных комплексаў, звязаных з неталерантнымі адносінамі беларусаў да людзей іншых расаў, рэлігійных канфесій, паводзін.²¹ Адноўчы, хтосьці з маіх чытачоў папракнуў мяне і не пагадзіўся з гэтымі высновамі бо традыцыйна лічыцца, што беларусы і міралюбівыя, і талерантныя. Аднак, паводле апытання праведзенага Лабараторыяй Новак і Беларускага інстытута стратэгічных даследаванняў у 2010 годзе (*BelarusDigest*, 08-02-2013), беларусы не такія ўжо і талерантныя як гэта ўяўляецца. 46% беларусаў лічыць, што трэба абмежаваць прыток замежных

²⁰ Justin Trudeau Common Ground: A Political Life. One world Publications, 2017, 368 pp.

²¹ Пётра Мурзёнак Беларусь і ментальнасць цывілізаваных краін. У зб. Трансфармацыя ментальнасці грамадзян Беларусі ў кантэксце выклікаў XXI стагоддзя”, Мінск, лістапад 2013; у часопісе “Сакавік”, №4, снежань 2013.

працоўных у краіну. Па сваіх адносінах да прадстаўнікоў іншых рас Беларусь прыналежыць да групы ўсходнееўрапейскіх краін, якія значна адрозніваюцца па сваёй талерантнасці ад заходнееўрапейскіх. Толькі нязначная частка беларусаў згодна бачыць у сваіх сем'ях мусульманаў (16%) ці габрэяў (41%) (для параўнання ў нарвежцаў гэты паказчык складае 82% і 95%, адпаведна) (Pew search, 2015-2017). Паводле міжнароднай даследчай кампаніі [Gallup](#), у рэйтынгу краінаў, якія найлепш ставяцца да прыняцця мігрантаў, Беларусь займае 111-е месца з 138 краін (2017). Паводле даследавання арганізацыі Satio за 2016 год, толькі 5,9% беларусаў [лічаць](#) сябе талерантнымі, і толькі 21,2% гатовыя жыць разам з людзьмі, якія гавораць на іншай мове.

Прыведзеныя лічбы вынік толькі тэарэтычных меркаванняў беларусаў, бо яны зараз пражываюць (2019) у амаль абсалютным асяроддзі славянскага насельніцтва (беларусы – 84.9%, расіяне – 7.5%, палякі – 3.1%, украінцы – 1.7%; разам 97.2%). Складана ўявіць, што вынікі апытання адносна “беларускай талерантнасці” былі б лепшымі, калі дапусціць у рэальнасці, што прадстаўнікі другіх рас складаюць хаця б 15% ад агульнай колькасці насельніцтва РБ і жывуць побач. Беларусы дэманструюць таксама значную нецярпімасць да нетрадыцыйных рэлігій, да людзей нетрадыцыйнай сексуальнай арыентацыі. Больш за 60% беларусаў падтрымліваюць крымінальны пераслед гомосексуалаў і толькі 6% згодны на тое, каб геі мелі тыя ж самыя правы, што і астатнія грамадзяне краіны. Толькі 16% беларусаў супраць заключэння шлюбу паміж людзьмі адной сексуальнай арыентацыі (Pew search, 2015-2017).

У выпадку міграцыі ў краіну новых пасяленцаў «нетутэйшых нацыянальнасцяў» пагроза ксенафобных настрояў будзе вырастаць. Роль дзяржавы і нацыянальнай эліты ў забяспечанні роўнасці правоў для прадстаўнікоў усіх меншасцяў, г.зн. следаванне прынцыпу ўключнасці, надзвычайная. Неталерантнасць і ксенафобія, якія часта прыпісваюць «нацыяналістам» (я бы тут паправіў – “правым нацыяналістам”), павінны быць пад пільнай увагай і кантролем з боку нацыянальнай эліты. Што ўжо тут казаць пра выпадкі ксенафобіі ў асяроддзі беларусаў у замежжы, азначаныя ў кнізе? Пераход міжнацыянальнай мяжы можа вясці да сур'ёзных наступстваў.

Хаця ў Беларусі няма бачных супярэчлівых адносін паміж асноўнымі канфесіямі, праваслаўнай і каталіцкай, аднак, у той жа час 57% беларусаў выступаюць за абмежаванне распаўсюду такіх рэлігій як Харе Крышна ці Буддзізм. У прынцыпе, непрыймальнасць беларусамі «незнаёмых» рэлігійных напрамкаў (не беручы пад увагу экстрэмальныя) не адпавядае Дэкларацыі правоў чалавека. Дадайце непрыймальную пазіцыю дзяржавы, якая афіцыйна аддае перавагу праваслаўю - у краіне – прапаведуецца ідэя, што Беларусь –

праваслаўная краіна, хаця насамрэч доля праваслаўных веруючых сярод усяго насельніцтва не перавышае 50%.²²

І нарэшце сумна вядомыя вынікі рэферэндума 1996 г. пра адмену смяротнай кары – 80.44% беларускага насельніцтва сказалі тады “не” яе адмене. Нерэпрэзэнтатыўнае апытаньне на Радзе “Свабода” (*кастрычнік 2013*), якое мае больш падрыхтаваную групу слухачоў (маладую, адукаваную), сцвярджае толькі крыху – непераканаўчыя 56% за адмену смяротнага пакараньня. Сярод прыхільных напрамкаў для паляпшэньня ментальнасьці беларусаў, апроч такіх пастаянных і галоўных як веданьне мовы і гісторыі, трэба вызначыць як мінімум змаганьне за адмену смяротнага пакараньня. Да разуменьня апошняй праблемы цывілізаваньня краіны ішлі дзесяткі гадоў. Але для беларусаў гэта не значыць, што астатнія праблемы менш важныя, і што іх трэба адкласьці на пазьней. Непавага да свабод шэрагу катэгорый людзей не можа спрыяць умацаваньню нацыянальнай свабоды.

У той жа час сцвярджае тое, што беларусы бліжэй да заходнееўрапейцаў у вызначэньні суадносін іх культуры да іншых культур – толькі 42% беларусаў прызначылі сваю культуру вышэйшай за іншыя, тады як, напрыклад, у Расіі і Балгарыі гэты паказчык быў 69%, Грэцыі (89%), Грузіі (85%) (Pew search, 2015-2017). У цэлым, можна адзначыць, што беларусы яшчэ недастаткова талерантныя да прадстаўнікоў іншых рас, рэлігій, сексуальных меншасцяў. Аднак, беларусы па многіх гэтых паказчыках не моцна адрозніваюцца ад народаў іншых еўрапейскіх краін. Выхаваньне новых умоў суіснаваньня розных нацыянальнасьцяў у сучасных нацыянальных дзяржавах патрабуе часу для адукацыі насельніцтва ў адпаведнасьці з прынцыпамі ўключнасьці.

Беларусь яшчэ мае шанец для будаўніцтва сапраўднай нацыянальнай дзяржавы. Але час вельмі абмежаваны – вакно магчымасьцяў, на наш погляд, звужаецца. Аб гэтым сьведчаць прыклады нядаўніх рэферэндумаў аб незалежнасьці – Квебеку ад Канады (1995) і Шатлянды ад Вялікабрытаніі (2014). Правінцыя Квебэк (былая Новая Францыя) была захоплена брытанцамі ў 1763 годзе, а Шатляндыя падпісала дамову з Англіяй аб утварэньні Каралеўства Вялікабрытаніі ў 1707 годзе (хаця супраціў аб’яднаньню працягваўся да 1746 г.). Рэферэндумы праведзеныя ў Квебеку і Шатлянды праз 251 год і 307 гадоў пасля аб’яднаньня-захопу далі наступныя вынікі – 51% і 55.7% апытаных людзей, адпаведна, не падтрымалі ідэю аб незалежнасьці. Магчыма і таму, што сучасныя ўрады і Канады, і Вялікабрытаніі падтрымліваюць нацыянальную ідэнтычнасьць удзельнікаў рэферэндумаў (французкая мова – дзяржаўная ў Канадзе нараўне з англіійскай і нават мае перавагу пры прыёме на працу, у Шатляндыі - дзейнічае свой парламент і ў хадзе адрозных ад агульнадзяржаўных свае фунты стэрлінгаў).

²² Пётра Мурзёнак Шляхі да беларускай нацыі. Царква і нацыя. Мінск, “Кнігазбор”, 2016, 236-246; <https://www.worldatlas.com/articles/religious-beliefs-in-belarus.html>

Калі казаць пра Беларусь, то яна да гэтага часу не скарыстала дадзеныя ёй магчымасці ў атрыманыя поўнай незалежнасці ад усходняга суседа, а прайшло ўжо 220 гадоў пасля падпарадкавання беларусаў Расійскай імперыі (Польшча і Літва атрымалі незалежнасць ад Расіі праз амаль 120 гадоў пасля трэцяга раздзелу Рэчы Паспалітай ў 1794 годзе). Можна меркаваць, калі праводзіць гістарычныя паралелі з Квебекам і Шатландыяй, то краіна мае для сапраўднага нацыянальнага будаўніцтва яшчэ 30-50 год. У іншым выпадку, калі сучасны стан рэчаў ня зменіцца, то ня будзе з кім пра гэта нават размаўляць – беларусы стануць часткай “русского мира”. Перспектыва для роднай мовы атрымаць статус дыялекта рускай мовы – «астраханский, вологодский, костромской... белорусский диалекты» - значна вырасце.

Нацыянальна-дэмакратычная рэвалюцыя-2020 пацярпела паразу і калі накопіцца патэнцыял для наступнай – невядома. Таму, можна канстатаваць, што тэарэтычныя шансы будаўніцтва беларускай нацыянальнай дзяржавы, якія меліся да рэвалюцыі значна зменшыліся. Відавочна, што такое будаўніцтва не можа быць рэалізавана ў бліжэйшыя дзесяцігоддзі бо патрабуе сур’ёзнай кансалідацыі і асветы насельніцтва РБ, якое на сёння ўяўляе ўсё ж толькі патэнцыйную, не моцную нацыю, і безумоўна, што гэта будзе зусім немагчыма без удзелу самой дзяржавы. Нават калі ўявіць, што раптам улада зменіцца ці нават павернецца да вырашэння пытанняў рэальнага, не дэкларатыўнага нацыянальнага будаўніцтва (калі ласка, не блытайце з будаўніцтвам цывільнай дзяржавы), то гэта таксама патрабуе не менш часу і высілкаў. Варыянт палітычных змен, якія будуць вынікаць з унутраных прычын у самой краіне, зусім не выключаецца, але ён здаецца пакуль малаверагодным.

На жаль у Беларусі зараз няма ўмоў для змены ўлады дэмакратычным шляхам і, адпаведна, змены мадэлі развіцця Беларусі. Таму, падаецца, што вырашэнне нацыянальных пытанняў мусіць адбывацца адначасова са змаганнем за стварэнне умоў для правядзення справядлівых, празрыстых і дэмакратычных выбараў у дзяржаўныя інстытуты усіх узроўняў. Кожны прыклад нацыянальнага будаўніцтва унікальны, а нацыянальнае будаўніцтва ў Беларусі з’яўляецца двойчы унікальным – беларусы мусяць выканаць да канца свой абавязак – дарабіць тое, што не было зроблена ў недалёкім мінулым у XX ст. – стварыць моцную нацыю, і па-другое, дастасаваць працэс будаўніцтва нацыі да сучасных тэндэнцый.

Таму, можна лічыць, што тэарэтычная верагоднасць пабудовы этнакультурнай, нацыянальнай дзяржавы ў Беларусі існуе, нягледзячы на тое, што баланс фактараў уплыву на нацыянальную свабоду ў Беларусі, на нашу думку, скіраваны ў адмоўны бок. Ключавымі фактарамі, якія могуць змяніць рух вагаў у станоўчы бок з’яўляюцца перш за ўсё ўнутраныя фактары, а менавіта разуменне насельніцтва, прадпрымальнікаў, кіраўніцтва дзяржавы ў важнасці ўмацавання нацыянальнай свабоды. Адным з вырашальных фактараў з’яўляецца асвета насельніцтва. Многае будзе залежыць ад волі нацыянальных і патрыятычных сіл, ад іх трываласці, выпрацоўкі тэорыі і шляхоў яе рэалізацыі.

Падтрымка насельніцтвам нацыянальнай ідэі недастатковая (у лепшым выпадку 20-25%). Пакуль што на пытаньне аб нацыянальнасьці “беларус”, нягледзячы на сваю ў большасьці рускамоўнасьць, становіцца адклікаецца 84.9% грамадзян Беларусі, што паводле Ч. Мілаша можна было б называць “нацыянальным кетманам”, калі б гэта было праўдай.²³ Пытаньні развіцьця нацыі застаюцца выключна задачамі для нацыянальнай эліты.

Нягледзячы на многія абмеркаваньня недахопы і перашкоды і істотную крытыку, мы, да нядаўняга часу, лічылі, што шанс будаўніцтва поўнавартаснай нацыі і этнанацыянальнай дзяржавы заўжды заставаўся. Гэта надзея базавалася на: незалежнасьці і суверэнітэце, якую мела РБ, высокай нацыянальнай аднароднасьці насельніцтва (84.9% беларусы), наяўнасьці незначнай па колькасьці, але актыўна працуючай за мяжой і на радзіме нацыяналай эліты, даволі істотнай долі насельніцтва (на нашу думку каля 20-25%), якая спачувае ці можа падтрымаць ідэі, скіраваныя на ўмацаваньне нацыі, узрастаючай колькасьці інфармацыйных рэсурсаў, на спрыяльных зьнешніх умовах, тэарэтычных доказах магчымасьці будаўніцтва нацыянальнай дзяржавы ў пост-модэрны перыяд.

Гэтая надзея рэзка зьменшыліся пасля паразы Рэвалюцыі-2020, пасля разгрому арганізацый грамадзянскай супольнасьці і ад’езду за мяжу соцён тысяч актыўных, нацыянальна-сьвядомых беларусаў. Тым не менш, падаецца, што пры адпаведных умовах – а менавіта пры павароце да нацыянальнага, беларускага - яшчэ магчыма трансфармацыя цывільнай рускамоўнай дзяржавы ў этнанацыянальную дзяржаву. Відавочна, што не адразу яна станеца беларускамоўнай, але, так думаецца, патэнцыял для таго каб гэта здарылася - ёсьць.

цывільная дзяржава + нацыянальны твар = этнанацыянальная дзяржава

Ці можна будзе павярнуць сітуацыю ў правільным накірунку залежыць ад многіх фактараў, але, на нашу думку, найперш ад аднаго важнага зьнешняга фактара, а менавіта ад зыходу вайны – выйграе Украіна?! – Беларусь будзе мець больш шансаў, калі ж не?! – то, на жаль – прамая дарога ў РФ. Гэта суровая рэальнасьць.

²³ Czeslaw Milosz, *The Captive Mind* (published online June 16, 2015) 28, accessed February 27, 2021, https://issuu.com/bouvard6/docs/milosz_-_the_captive_mind. Кетман (араб.) азначае «хаваць, утрымліваць» «Шыіты. . . не толькі дазваляюць, але і наўпрост абавязваюць сваіх аднадумцаў, якія жывуць у краіне, дзе шыіты пераследуюцца, хаваць свае перакананьні, рабіць выгляд і ўголос выказвацца, быццам яны не шыіты”.

Нейтральнасць або ідэя “Усходняй Швейцарыі” для Беларусі

Гэты нарыс выдзелены спецыяльна – таму што я прытрымліваюся ідэі нейтральнай Беларусі, як магчымай форме існавання краіны і беларускай нацыі. Ідэя нейтральнасці закладзена ў “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі” (як абмяркоўвалася вышэй). Больш дэтальна гэта ідэя таксама прадстаўлена ў двух маіх кнігах: “Шляхі да беларускай нацыі”, глава – Нейтральнасць па форме і беларускасць па духу (2016) і “Belarus: Prospects of a Middle Power”, chapter 13 – Neutrality by Form and Content, and Europeanism by Spirit (2022). У гэтым нарысе, я удакладняю гэту ідэю і хачу напачатку прадставіць формулу яе рэалізацыі, якая прадугледжвае тры асноўныя этапы:

*абмеркаваньне ідэі нейтральнасці ў грамадстве →
усталяваньне ўзброенай формы нейтральнасці →
уваход у сістэму калектыўнай (еўрапейскай) сістэмы бясьпеку*

За ідэю нейтральнасці мяне крытыкуюць многія сябры-беларусы, і асабліва украінцы, якія, маючы досвед украінскай нейтральнасці, зараз абараняюцца ад расійскага агрэсара, каб выжыць як нацыя – бо ніхто іх не абароніць апроч саміх сябе. Хаця... магчыма і вайны той не было – калі б Украіна была ў НАТО – як то прапісана ў Канстытуцыі краіны. Тым не менш, я пакуль што прытрымліваюся ідэі нейтральнасці Беларусі, нягледзячы на вельмі складаныя і цяжкія абставіны, якія склаліся наўкол і ўнутры Беларусі. Прапанаваная ідэя не супярэчыць еўрапейскаму накірунку развіцця краіны, прынятаму Канстытуцыйнай Радай III-га склікання і Офісам С.Ціханоўскай – наша ідэя толькі вызначае іншы магчымы сцэнар далучэння да Еўропы. Такая дарога можа быць даволі доўгай, але і прамы шлях у ЕС значна карацейшым наўрад ці будзе. Мне ў тое не верыцца, як не верыцца і большасці беларусаў – 51% з іх не разлічваюць, што Беларусь зможа патрапіць у ЕС нават праз 15 гадоў.²⁴

Але ўсё ж, на чым грунтуецца ідэя “Усходняй Швейцарыі” для Беларусі, якая для многіх можа падавацца занадта ідэальнай і нерэальнай? Па-першае, на працягу даволі доўгага перыяду, пачынаючы з 90-х, беларусы, на маю думку, не аддавалі яўнай перавагі усходняму, заходняму ці нейтральному (або асобнаму) напрамку ў развіцці краіны. Больш таго, можна было заўважыць паступовую тэндэнцыю пашырэння прыхільнікаў асобнага шляху, і ў прыватнасці, аб гэтым сьведчаць апытанні, праведзеныя Беларускім інстытутам стратэгічных даследаванняў (BISS, 2015) – паводле іх, колькасць прыхільнікаў незалежнай Беларусі па-за ўсякімі саюзамі пакрысе і паступова ўзрастала: у 2010 г. – 20.4%, у 2011г. – 29.3%, у 2013 г. – 30.9%, у 2015 г. – 31.1%. Такім чынам, 10 гадоў таму амаль траціна

²⁴ Ці шмат беларусаў хоча збліжэння з Расіяй? Вось што паказала апытанне.

<https://nashaniva.com/350525> Наша Ніва, 3 верасня 2024 года.

беларусаў стаяла за нейтралітэт. У нашы дні гэта тэндэнцыя нават узмацнілася - за тое, каб Беларусь выконвала нейтралітэт у знешняй палітыцы выступаюць 58% беларусаў;²⁵ 47% моладзі таксама выступае за нейтралітэт.²⁶ А за саюз з ЕС ці з Расіяй выступаюць толькі чвэрць беларусаў.

Па другое. Мы прымаем да ўвагі тое, што гісторыя сярэдніх і малых па памерах краінаў сьведчыць аб тым, што іх лёс заўжды вырашаўся Вялікімі дзяржавамі, асабліва пасля працяглых і разбуральных войнаў. Мы не ведаем, чым скончыцца вайна між Расіяй і Украінай, аднак, можна чакаць, што яна прывядзе да новага размеркаваньня уплываў Вялікіх дзяржаў на асобныя рэгіёны, а магчыма і на кантыненты, і да ўсталяваньня новых саюзаў\альянсаў з Вялікімі дзяржавамі і сістэм калектыўнай бяспекі, як тое бывала раней у гісторыі сьвету (Вестфалія, 1648; Вена, 1815; Ліга Нацый, 1919-1920; ААН, 1945; АБСЕ, 1995).

У мінулым, такое размеркаваньне сканчалася каланізацыяй малых і сярэдніх краін. У наш час, калі каланіяльны век даўно скончыўся, Беларусь патэнцыйна можа апынуцца ў сферы ўплыву ЕС, ЗША ці нават Кітаю (пад Расіяй ужо даўно ходзіць). Паводле, Т.Шнайдэра, нацыянальныя дзяржавы, асабліва малыя і сярэднія, ніколі ў гісторыі не існавалі ў незалежным стане (за рэдкім выключэньнем). Таму стварыць нейтральнасьць для Беларусі - гэта магчыма нават больш цяжкая задача, чым патрапіць у ЕС і НАТО.²⁷ Калі паглядзець рэальна, то на фоне адсутнасьці нармальнага міравога парадку на зямлі, пры наяўнасьці многапалярнасьці развіцьця чалавецтва, малым і сярэднім дзяржавам цяжка знайсьці эканамічны ці ваенны “парасон”, якія б забяспечылі спакойнае развіцьцё іх грамадзян. Беларусь тут не выключэньне.

Знаходзячыся на лініі падзелу паміж Усходам і Захадам, беларуская дзяржава заўжды атрымоўвала спрыяльныя ўмовы для свайго развіцьця, калі суседнія дзяржавы знаходзіліся ў перыядзе ўнутраных разбоек ці разгубленасьці. Так адбывалася падчас абвяшчэньня незалежнасьці БНР у 1918 годзе (бо ішла I-я сусьветная вайна і грамадзянская вайна ў Расіі), тое ж было заўважна нават пры дзейнасьці беларускай адміністрацыі падчас II-й сусьветнай вайны (развіцьцё школьніцтва як вынік актыўнасьці БЦР ва ўмовах германскай акупацыі). Аб тым жа сьведчыць развіцьцё і адраджэньне беларускасьці ў 30-я і 90-я гады мінулага стагоддзя (як вынік слабасьці цэнтральнай расійскай улады).

²⁵ Стала вядома, колькі жыхароў краіны лічаць, што Беларусь не павінна быць незалежнай дзяржавай. Наша Ніва, 24 сакавіка 2024 года. <https://nashaniva.com/338827>

²⁶ Новае даследаванне паказала, што большасць беларускай моладзі выступае або за нейтралітэт, або за ўступленне ў НАТО. Наша Ніва, 28 ліпеня 2023 года. <https://nashaniva.com/322695>

²⁷ Мы не разглядаем усходні (расійскі) вектар увагуле, бо ён гібельны для беларускай нацыі.

Таму, мы маглі бы чакаць наступнае адступленне Крамля ад Беларусі ў выніку паразы ў цяперашняй вайне Расіі з Украінай. Не маецца на ўвазе цынічнае чаканьне такой перамогі, а толькі канстатуецца як факт, што такое можа здарыцца, і ў такім выпадку, для Беларусі можа стацца чарговы спрыяльны момант у гісторыі. Мы ўлічваем пры гэтым тое, што сёння многія беларусы ахвяруюць свае зьберажэньні на карысьць ЗСУ і на карысьць беларускіх падраздзяленьняў, якія дзейнічаюць на украінскім фронце, што дэмакратычныя сілы спрыяюць, праз палітычныя і дыпламатычныя механізмы, перамозе Украіны над агрэсарам, і нават тое, што беларускія войскі могуць быць часткай вызвольных высілкаў, якія паспрыяюць будаўніцтву новай Беларусі (па крайняй меры на першым этапе выкінуць дыктатара з крэсла, якое ён непачэсна займае).

Наш асобны шлях дыктуецца апроч усяго тым, што беларусы памятаюць свае еўрапейскія карані. Прымаючы да ўвагі, што пачынаючы ад Полацкага княства ў X-XI ст.ст. і да канца XVIII-га стагоддзя, калі нас паглынула еўразійская цывілізацыя, беларусы жылі ў Еўропе – таму беларусам еўрапейская культура генетычна больш зразумелая і блізкая у параўнаньні з расійскай культурай, якая ў наш час паступова выціскае з беларусаў нацыянальную сьвядомасьць праз рускамоўную сістэму дзяржаўнай адукацыі. Няхай краіна невялікая па колькасьці насельніцтва – але з гонарам, няхай няма каштоўных выкапняў – але ёсьць цудоўныя працавітыя людзі, прыгожыя прасторныя лясы і шырокія багатыя палі. І тут найбольш важным павінна стаць паступовае ўсьведамленьне беларусаў, што яны жывуць у незалежнай і суверэннай еўрапейскай краіне. Так, калі пасля развалу СССР толькі 24% беларусаў былі прыхільнымі да сваёй незалежнай дзяржавы, а 69% беларускага насельніцтва лічыла сябе савецкімі людзьмі,²⁸ то паводле апошніх апытаньняў - 77% беларусаў пагаджаюцца з тым, што Беларусь павінна быць незалежнай.²⁹

Іншымі матывамі для асобнага, нейтральнага шляху ёсьць нарастальная пагроза паглыненьня Беларусі Расіяй (праз ваенныя, эканамічныя, культуральныя шляхі, калі Расійская імперыя выжыве ў вайне), а з другога боку незацікаўленасьць ЕС ў лёсе Беларусі праз свой няўстойлівы асабісты стан, выкліканы эканамічнымі крызісамі, міграцыйнымі працэсамі і тэрарызмам.

Стан нейтральнай дзяржавы быў прапісаны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь ад 1994 года – “Рэспубліка Беларусь ставіць за мэту зрабіць сваю тэрыторыю без’ядзернай зонай, а дзяржаву — нейтральнай” (Артыкул 18). Аднак, пад уплывам Крамля, так я мяркую, яго вассал, А. Лукашэнка выправіў гэты артыкул, які адмяняе палажэньне нейтральнасьці і на

²⁸ Titarenko L. Post-Soviet National Identity: Belarusian Approaches and Paradoxes. *Filosofija. Sociologija*. 2007. Т. 18, #4. p.86.

²⁹ Стала вядома, колькі жыхароў краіны лічаць, што Беларусь не павінна быць незалежнай дзяржавай. *Наша Ніва*, 24 сакавіка 2024 года. <https://nashaniva.com/338827>

зьмену яму прыходзіць невыразная фармуліроўка адносна нейтральнасці - “Рэспубліка Беларусь выключае ваенную агрэсію са сваёй тэрыторыі ў дачыненні да іншых дзяржаў” (2022).³⁰ Такое палажэнне як бы працягвае папярэдні нейтральны наратыў і ў нейкім сэнсе падтрымоўвае прапануемы намі стан узброенай нейтральнасці. Цікава, што гэта палажэнне было прынята на рэферэндуме ад 27 лютага 2022 года – праз 3 дні?!? пасля пачатку вайны Расіі супраць Украіны, і пры тым, што расійскія войскі (не беларускія) пайшлі на Чарнігаў і Кіеў з тэрыторыі Беларусі. Відаць “хітраван” Лукашэнка падсыцляў саломку (новую Канстытуцыю) – бо, думаю, дакладна ведаў, што насельніцтва Беларусі будзе супраць такой вайны і супраць адпраўкі беларускіх сыноў ваяваць супраць украінцаў. Я не ўпэўнены, што А.Лукашэнка знаёмы з нашай канцэпцыяй Заходне-рутэнскай (беларуска-украінскай) цывілізацыі, аднак, мяркую, што ён добра адчувае настроі беларускага насельніцтва ў дачыненні да несправядливой вайны, якую распачаў супраць украінцаў злачынца Пуцін.

На першы погляд ідэя нейтральнасці на сёняшні дзень выдаецца недасягальнай. Але чаму для малых і сярэдніх краін ідэя нейтральнасці ёсць такой прыцягальнай? Адказ на гэта пытанне вельмі просты – нейтральнасць у першую чаргу марыцца людзьмі як мірнае і спакойнае жыццё.

На працягу апошніх стагоддзяў спробы ўрэгуляваць мірнае суіснаванне дзяржаў і народаў, уключна з абмеркаваннем пытанняў нейтральнасці, заўжды рабілася пасля працяжных ваенных канфліктаў, якія прыносілі мноства ахвяраў. Так, паводле Вестфальскага пагаднення, падпісанага 109 дэлегацыямі, мір у Еўропе разумеўся такім чынам, што да тых хто меў намер яго парушыць маглі ўжывацца ваенныя санкцыі. На Гаагскіх канферэнцыях (1899, 1907) Вялікія дзяржавы спрабавалі дасягнуць пагадненняў, якія б гарантавалі мір і разбраенне, уводзілі законы аб вайне і адказнасці за ваенныя злачынствы.³¹

З другога боку, многія краіны імкнуліся ў сваёй знешняй палітыцы не ўдзельнічаць у войнах і трымалі стан нейтральнасці. Так, падчас I-й сусветнай вайны нейтральны стан трымалі Албанія, Данія, Нарвегія, Нідэрланды, Швейцарыя, Швецыя, і зусім немалая краіна – ЗША. Адносіны да ідэі нейтральнасці значна змяніліся пасля I-й сусветнай вайны і ўтварэння Лігі Нацый як органа калектыўнай бяспекі, што можна адлюстараваць формулай, паводле якой “чым больш калектыўнай бяспекі, тым менш застаецца нейтральнасці” (цыт.

³⁰ <https://president.gov.by/be/gosudarstvo/constitution>

³¹ У Гаагскай канферэнцыі удзельнічалі прадстаўнікі 44 дзяржаў (Аўстра-Венгрыя, Аргенціна, Бельгія, Балгарыя, Балівія, Бразілія, Вялікабрытанія, Венесуэла, Гаіці, Гватэмала, Германія, Грэцыя, Данія, Дамініканская Рэспубліка, Італія, Іспанія, Кітай, Калумбія, Куба, Люксембург, Мексіка, Нідэрланды, Нікарагуа, Нарвегія, Асманская імперыя, Панама, Парагвай, Персія, Перу, Партугалія, Расія, Румынія, Сальвадор, Сербія, Сіям, ЗША, Уругвай, Францыя, Чарнагорыя, Чылі, Швейцарыя, Швецыя, Эквадор, Японія).

па O.Bring).³² Тым не менш, скандынаўскім краінам (за выключэннем Швецыі) і Швейцарыі, як нейтральным краінам, было дазволена быць сябрамі Лігі Нацый. Зноў жа трэба адзначыць, што рашэнні ў Лізе Нацый прымаўся Вялікімі дзяржавамі (Вялікабрытанія, ЗША, Італія, Францыя) і голас малых дзяржаў мала хто ўлічваў.

Але дамовы, выпрацаваныя Лігай Нацый для ўсяго сьвету пасля I-й сусветнай вайны, перасталі працаваць пры першай жа нагодзе, калі былі закранутыя інтарэсы адной з Вялікіх дзяржаў. У 1935 г. Мусаліні напаў на Эфіопію і здавалася б, што краіны-падпісанты мусілі б распачаць санкцыі супраць агрэсара. Аднак, многія краіны, і ў прыватнасці, традыцыйна нейтральныя краіны, адмовіліся гэта рабіць (Данія, Фінляндыя, Нідэрланды, Нарвегія, Іспанія, Швецыя і Швейцарыя). Ідэя нейтральнасці ўсё ж заставалася папулярнай - 21 краіна Лацінскай Амерыкі далучыліся да палітыкі нейтральнасці ў 1936 годзе; падчас II-й сусветнай вайны нейтральнымі краінамі былі Ірландыя, Іспанія, Партугалія, Швейцарыя, Швецыя, і напачатку вайны, з 1939 па 1941гг., нават ЗША.

26 чэрвеня 1945г. на Канферэнцыі ў Сан-Францыска быў заснаваны новы орган міжнароднай бяспекі – Арганізацыя Аб'яднаных Нацый (ААН). На сёння ў ААН налічваецца 193 краіны. Нягледзячы на строгія палажэнні Статута ААН, яны, па-першае, не забаранялі нейтральным краінам далучацца да ААН, а па-другое, не спынілі імкнення шэрагу краін разглядаць палітыку нейтральнасці ўжо пасля таго як яны былі прынятыя ў склад ААН - да ААН далучыліся такія нейтральныя краіны як Швецыя (1946), Аўстрыя (1955), Фінляндыя (1955), Ірландыя (1955), Швейцарыя (2002). У той жа час, шэраг краін, стаўшы сябрамі ААН, аб'явілі сябе нейтральнымі пазней: Лаос у 1955 (сябра ААН) і ў 1955-1970 (стан нейтральнасці), адпаведна, Камбоджа – у 1955 і 1955-1970, Коста-Рыка – у 1945 і 1949, Мальта – у 1964 і 1980, Манголія – 1961 і 2015, Туркменістан – 1992 і 2015.

Але для краін, якія хацелі б працягваць палітыку нейтральнасці, узнікаюць супярэчнасці, выкліканыя неабходнасцю падпарадкавацца рашэнням Савета бяспекі ААН, калі рэч ідзе аб падтрымцы краін-ахвяраў. У такім разе, стан нейтральнасці несумяшчальны з сяброўствам у ААН і з сістэмай калектыўнай бяспекі.³³ Так, Швецыя мяняла палітыку нейтральнасці на палітыку няўдзелу у ваенных альянсах і праводзіла палітыку салідарнасці ў рамках ЕС.³⁴ Але пасля ўступлення Швецыі і Фінляндыі ў НАТО ў 2024 годзе абедзве краіны увогуле згубілі стан нейтральнасці.

³² Ove Bring The concept of Neutrality: Origins and Challenges. From the Peace of Westphalia to the European Union. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.23.

³³ H.E.C. Asp Introductory word. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.12.

³⁴ Rune Müller The Law of Neutrality-Obstruction or Completion to the System of Collective Security? Juridiska fakulteten vid Lunds universitet, 2013 (рэферат дысэртацыі,

Ідэя нейтральнасці ў разгар Халоднай вайны набыла новую сілу ў сувязі з утварэннем Руху недалучэння (1961). Не жадаючы прымаць бок заходняга ці савецкага блоку шматлікія краіны, уключаючы з такімі рэгіянальнымі краінамі-лідэрамі, як Індыя, Інданэзія, Егіпет, Югаславія, заявілі аб правядзенні палітыкі недалучэння. Такая палітыка прадугледжвае ўзаемную павагу да тэрытарыяльнай цэласнасці і суверэнітэту, ненападу, неўмяшаньне ва ўнутраныя справы, роўнасць і ўзаемную выгаду, мірнае суіснаванне. На сёняшні дзень Рух недалучэння налічвае 120 краін. Сябрам гэтай арганізацыі з'яўляецца і Беларусь – адзіная еўрапейская краіна (1998).

Такім чынам, ідэя нейтральнасці, прадываганая жаданнем малых і сярэдніх народаў – а) вырвацца з пад ціску Вялікіх дзяржаў і ўзначальваемых імі блокаў; б) быць свабоднымі, незалежнымі і жыць у міры. Аднак, гэтыя памкненні знаходзіліся ў супярэчнасці з агрэсіўнай геапалітыкай Вялікіх дзяржаў на працягу доўгага гістарычнага перыяду. Інстынктыўна асноўная маса людзей адчувае, што ў гэтай ідэі ёсць свая справядлівасць і надзея на мірнае суіснаванне, надзея на інтэлектуальныя змены ў чалавечай шматпалярнай цывілізацыі, якая зараз знаходзіцца ў стане вялікага крызісу. Нягледзячы на стварэнне сістэм калектыўнай бяспекі, якія ў значнай ступені зніжаюць і нават адмяняюць рэалізацыю палітыкі нейтральнасці, можна думаць, што яе патэнцыял яшчэ далёка не рэалізаваны, у прыватнасці, для краін, якія не з'яўляюцца сябрамі ЕС.

З пост-савецкіх краін заявы аб імкненні стаць нейтральнымі зрабілі ў мінулым Украіна (1990) і Беларусь (1994) – аднак, цяпер, гэтыя краіны не лічуцца нейтральнымі ў сувязі са зьменамі іх канстытуцый. Малдова і Туркменістан, недастаткова моцныя ў эканамічным плане пасля развалу СССР і не маючы сваіх узброеных сілаў, абвясцілі сябе нейтральнымі краінамі (1995) з мэтай хаця бы фармальна гарантаваць сваю бяспеку. Туркменістан нават здолеў дамагчыся прызнання стану пастаяннай нейтральнасці у ААН (1995). Унілатэральна аб'яўленая нейтральнасць Малдовы - пакуль што нікім не прызнаная.

Але ці абараняе заяўленая нейтральнасць Малдову і Туркменістан ад магчымай агрэсіі? Вядома ж - не. Відавочна, што ідэялогія нейтральнасці значна змянілася ў апошнія дзесяцігоддзі. Тая палітыка нейтральнасці, якую праводзілі падчас Халоднай вайны традыцыйна нейтральныя краіны, якія не з'яўляліся сябрамі НАТА (Аўстрыя, Ірландыя, Кіпр, Мальта, Фінляндыя, Швецыя), пасля таго як яны ўступілі ў ЕС, змянілася ў бок падключэння ў сістэму рэгіянальнай еўрапейскай бяспекі,³⁵ а Фінляндыя і Швецыя сталі членамі НАТО ў 2024 годзе. Тады ці варта ўвогуле абмяркоўваць нейтральнасць для Беларусі?

Швецыя). <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=3798876&fileId=3814859>

³⁵ K. Ifantis, K. Serbos OSCE: A Natural Home for Europe's Neutrals. International Journal of Humanities and Social Sciences. 2013, v.3, 21-222, p.219.

Пакуль што не ясна, як будзе развівацца сістэма калектыўнай еўрапейскай бяспекі ў Еўропе. У 2009 годзе для краін ЕС была распрацавана Палітыка еўрапейскай бяспекі і абароны (Common Security and Defense Policy, CSDP). На пачатку снежня 2016 г., на сустрэчы міністраў замежных краін, удзельнікаў НАТО, ідэя аб стварэнні асобнага цэнтру для кіравання еўрапейскімі ваеннымі сіламі не знайшла падтрымкі. Аднак, цягам апошніх гадоў зноў аднавіліся дыскусіі аб стварэнні агульных еўрапейскіх узброеных сіл - у 2018 годзе сем еўрапейскіх краін падпісалі нарэшце адпаведнае пагадненне (European Intervention Initiative). У выніку гэтага, краіны, якія далучаюцца да сістэмы еўрапейскай бяспекі часткова губляюць “нявіннасць” нейтральнасці бо прымаюць на сябе не ўласцівыя па прыродзе нейтральнай палітыкі абавязкі ўжываць усе сродкі, уключаючы ваенныя, супраць магчымага агрэсара пры абароне любой з краін, якія ўваходзяць у такую сістэму бяспекі. Такім чынам, для многіх нейтральных краін, разуменне нейтральнасці істотна мяняецца (выключэнне мае хіба толькі Швейцарыя), хаця некаторыя краіны разглядаюць нейтральнасць як другую па значнасці магчымасць для забяспячэння нацыянальнай бяспекі (пасля сістэмы калектыўнай бяспекі і міжнароднай кааперацыі ў падтрымку міру).³⁶

Ці гатовы і ці імкнуцца беларускія эліты і беларускае насельніцтва набыць стан нейтральнасці? Калі разглядаць адносіны беларусаў да зьнешняга сьвету, то ад траціны да палавіны беларускага насельніцтва выказваецца за нейтральны самастойны шлях развіцця, не тулячыся ні на Захад, ні на Усход. Нейтральнасць і міралюбінасць людзей у Беларусі адлюстроўваецца ў адносна высокай талерантнасці да рэлігійных і этнічных меншасцяў, якія пражываюць у краіне. Аднак, адной толькі ўнутранай талерантнасці ці нейтральнасці людзей недасткова, каб пазіцыянаваць сябе нейтральнай краінай у сваіх зносінах са зьнешнім сьветам.

Аднак, паміж “ставіць за мэту быць нейтральнай” і быць нейтральнай ёсць вялікая розніца. Відавочна, што палітыцы нейтральнасці не адпавядае сяброўства Беларусі ў АДКБ і Шанхайскай арганізацыі супрацоўніцтва (ШАС – куды ўваходзяць Казахстан, Кіргізія, Расія, Таджыкістан плюс Індыя, Кітай, Пакістан). Беларусь стала сябрам АДКБ ў 1993 годзе, далучыўшыся да арганізацыі, створанай у 1992 г. азіяцкімі і еўраазіяцкімі краінамі – Армэніяй, Казахстанам, Кіргізіяй, Расіяй і Таджыкістанам. Відавочна, што знаходжаньне ў такіх арганізацыях дыктуецца правядзеньнем сумеснай зьнешняй палітыкі з Расіяй і абумоўлена эканамічнай і каланіяльнай залежнасцю беларускай краіны.

K.Devine The Ethos and Elements of Irish Neutrality: 18th – 21st Centuries. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.67-80.

³⁶ Ove Bring The concept of Neutrality: Origins and Challenges. From the Peace of Westphalia to the European Union. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.26.

З другога боку, не даводзіцца спадзявацца і на тое, што Беларусь сёння чакаюць у ЕС ці ў НАТА. І справа не толькі ў тым, якую пазіцыю займаюць гэтыя структуры, а і ў тым, як да такой трансфармацыі ставіцца Расія. Будапешцкі Мемарандум быў падпісаны Вялікабрытаніяй, ЗША і Расіяй з Беларуссю (1994; тое ж з Казахстанам і Украінай). На той час гэта быў вельмі зручны момант для Беларусі заявіць аб сваёй нейтральнасці наўзамен на вывад ядзернай зброі - па прыкладу Аўстрыі ці Фінляндыі, якія атрымалі статус нейтральных краін у 1948 і 1955 гг., адпаведна, узамен на вывад савецкіх войск з іх тэрыторыі. Але гэтага зроблена не было.

Нягледзячы на крытыку рэалістаў аб утапічнасці ідэі нейтральнасці для Беларусі, прыняцце нейтральнасці праз рэферэндум магло бы быць, пры адпаведных умовах, паважным і магчыма адзіным крокам у маральным і прававым полі, каб заявіць аб спыненні мілітарных адносін з Расіяй і ў выніку вырвацца з каланіяльнай залежнасці ад яе. Пры гэтым мы прымаем да ўвагі, што па вялікаму рахунку нейтральнасць краін у Еўропе ў чыстым выглядзе да гэтага часу амаль не існавала, у асноўным з-за ціску Вялікіх краін.

Безумоўна, нейтральнасць не ёсць абсалютная рэч. Аднак, у такіх гістарычных умовах (ціск Расіі і нерашучасць Захаду), нейтральнасць ці ўзброеную нейтральнасць Беларусі нельга выключаць ў далейшым – яна можа адчыніць шлях да ўступлення ў сістэму калектыўнай бяспекі Еўропы, як гэта імкнецца рабіць Сербія, праводзячы палітыку ўзброенага нейтралітэту.³⁷ Пад узброенай нейтральнасцю, разумеецца такі стан, калі суверэнная нейтральная дзяржава пакідае за сабой права ўзброенай абароны пры нападзе агрэсара.

Нейтральнасць Беларусі разглядаецца як адна з асноўных умоў рэалізацыі “Стратэгіі развіцця беларускай нацыі” - гэта б дазволіла зняць пастаянны ўціск еўразійскай Расіі і ўвайсці ў сям’ю еўрапейскіх народаў з яе дэмакратычнымі інстытутамі. Для гэтага Беларусь мае адукаваных і культурных людзей, развітую інфраструктуру, выгадную тэрыторыю.

Аднак, хто забяспечыць “мірны ядзерны парасон”? Як асягнуць нейтральнасці, калі нацыянальная свабода дзяржавы знаходзіцца пад пагрозай дзеяння чужых войскаў раскватэраваных на яе абсягах? Відавочна, што для таго каб адбіцца ад агрэсіўнага суседа патрэбна дапамога. Гэта не значыць, што Украіна і Беларусь павінны адразу ўступіць у НАТО. Саюзнікі патрэбны для таго, каб стварыць умовы для дэмакратычнага развіцця краін, якія да гэтага імкнуцца - без падтрымкі міжнароднага супольніцтва і пры паразе ў вайне з Расіяй Беларусь і Украіну будзе чакаць чачэнскі лёс калоніі. Але якой бы ні была патрымка з захаду, Беларусь і Украіне трэба быць разам і працаваць разам.

³⁷ Tanja Miscevic International Security Cooperation of the Republic of Serbia. In “Neutrality in the 21th Century – Lessons for Serbia”. ISAC Fond, 2013, p.13-16.

Не адмаўляючы сваёй гістарычнай, культурнай, ментальнай прыналежнасці да Еўропы, мы прапагандуем нейтральнае развіццё беларускай нацыі. Гэта не адмаўляе еўрапейскасці беларускай нацыі і ўжо сёння ў значнай ступені адпавядае думкам і настроям большай часткі грамадства і можа адказваць на выклікі глабальнага сьвету. Нейтральнасць дазволіць Беларусі выйсці з пад блокавага мыслення, пад якім яна зараз знаходзіцца ў зьвязку з Расіяй (Саюзнаы дагавор з шэрагам вайсковых абавязкаў, Арганізацыя дзяржаў калектыўнай бяспекі), а з другога боку – не будзе вымагаць далучэння да іншых ваенных блокаў (НАТО). Думаецца, што гэта будзе адпавядаць і будучым выклікам, якія стаяць перад чалавецтвам – барацьба з тэрарызмам ці з незаконнай міграцыяй, дзе Беларусь змагла б удзельнічаць не як сябра лакальных мілітарных утварэнняў, а як сябра міжнароднай супольнасці ў цэлым. Калі ўзяць прыклад маленькіх краін Еўропы, то многія з іх жывуць па-за ўсякімі блокамі, што аднак, не перашкаджае ім мірна супрацоўнічаць з іншымі малымі і вялікімі краінамі.

Нейтральнасць\узброеная нейтральнасць для Беларусі грунтуецца на міралюбвым настроі беларускага насельніцтва, на юрыдычнай норме аб тым, што “Рэспубліка Беларусь выключае ваенную агрэсію са сваёй тэрыторыі ў дачыненні да іншых дзяржаў” (Канстытуцыя РБ, Арт. 18), на сяброўстве ў Руху недалучэння і ААН, на рознанакіраванасці беларускай эканомікі, і на прыкладах іншых краін, якія хочуць вызваліцца з-пад ціску Вялікіх краін, дыктуючых ім свае ўмовы.

Відавочна, што для правядзення такой палітыкі неабходна як палітычнае рашэнне самой суверэннай дзяржавы, так і змены палітычнага клімату ў цэлым сьвеце. Міжнародныя адносіны мусілі б фармавацца не толькі Вялікімі дзяржавамі, але і малымі краінамі, якія ў сваім імкненні да недалучэння рыхтуюць глебу для такіх змен. Відавочна, што роль ААН павінна быць перагледжана, паколькі яна не спраўляецца з вырашэннем праблем глабальнай палітычнай канфрантацыі. Выглядае несправядлівым, што ў Савеце бяспекі (СБ) правам вета валодаюць толькі пастаянныя сябры – Вялікія дзяржавы, і не маюць такога ж права прадстаўнікі малых краін. Анахранізмам ёсць і адсутнасць у СБ такіх дзяржаў як Германія і Японія (хаця пасля II-й сусветнай вайны прайшло ўжо больш 70 год), а таксама іншых краін, такіх як Бразілія, Індыя. Некаторыя поспехі ААН у гуманітарных сферах – адукацыя, ахова здароўя, праблемы клімату, міратворчыя функцыі, не закрываюць недахопы ў папярэджанні і абмежаванні ваенных канфліктаў. Спэцыялізаванае паміж лакальнымі і глабальнымі краінамі-агрэсарамі ідзе насуперак жаданням народаў жыць у міры і спакоі. Аб тым, што робяцца спробы частковай трасфармацыі ААН, сведчыць сесія Генеральнай асамблеі ў верасні 2024 года.

Дадзены артыкул прадстаўлены ў новай кнізе аўтара “НАРЫСЫ БЕЛАРУСА”, якая на момант выхода 36-га нумара часопіса, знаходзілася ў выдавецтве.

Piotra Murzionak: What are we building?

(webzine "Culture. Nation," issue 36, November 2025, pp. 105-132, www.sakavik.net)

Abstract. The author tries to understand what our homeland will be like in the future – whether it will remain a civilian Russian-speaking state of the “Lukashenka type”, will it be absorbed by aggressive Russia, or will Belarusians finally be able to realize the national idea? The latter is being sought, but so far it has not even been clearly defined. Based on an analysis of the theory and practice of nation-building the form and content of the nation-state are discussed, unacceptable options for the existence of the Belarusian state, as well as the possibility of implementing the idea of an "Eastern Switzerland" for Belarus, no matter how utopian it may seem to many.

Пётра Мурзёнак: Что мы строим?

(веб-журнал «Культура. Нация», №36, ноябрь 2025, 105-132, www.sakavik.net)

Аннотация. Автор пытается понять, какой будет Беларусь в будущем – останется ли она гражданским русскоязычным государством «лукашенковского типа», будет ли поглощена агрессивной Россией или беларусы наконец смогут реализовать национальную идею? Поиски последней ведутся, но пока она даже не получила чёткого определения. На основе анализа теории и практики национального строительства обсуждаются форма и содержание национального государства, неприемлемые варианты существования белорусского государства, а также возможность реализации идеи «Восточной Швейцарии» для Беларуси, какой бы утопичной она ни казалась многим.